

JEZIČNE PROMJENE I INTENCIONALISTIČKO OBJAŠNENJE

DUNJA JUTRONIĆ-TIHOMIROVIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 801:316
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1986-11-18

U članku se ukazuje na dvije dominantne tradicije u lingvistici, socijalnu koja proučava jezik u društvenoj sredini i asocijetalnu koja je okrenuta pojedincu kao izvoru objašnjenja jezičnih činjenica. Sličnu podjelu nalazimo u filozofskim pristupima jeziku u dva glavna pravca suvremene teorije značenja, teoriji komunikacijske namjere i istinosnim teorijama značenja. I u teoriji jezičnih promjena imamo paralelne tradicije. Postoji tradicija psiholoških objašnjenja jezičnih promjena dok se u sociolingvističkim pristupima naglašava utjecaj društvenih komponenti u jezičnim promjenama. Da li je moguće dati adekvatno objašnjenje i odgovor na pitanje *zašto se*, a ne samo *kako se*, jezik mijenja? U žarištu ispitivanja su četiri vrste objašnjenja: 1. genetsko, 2. funkcionalno, 3. probabilističko/statističko i 4. uzročno (deduktivno-nomičko).

U članku se raspravlja o sva četiri moguća objašnjenja, pridodaje se još jedno *intencionalističko* i pokušava se ukazati na prednosti ovake vrste objašnjenja. U intencionalističkom objašnjenju jeziku se ne prilazi kao autonomnom sustavu, zatim se ne polazi od grupnog jezičnog ponašanja već je pojedinac polazište u objašnjenju jezičnog ponašanja. U argumentaciji se oslanja na Strawsonov pojam komunikacije kao intencije, zatim na von Wrightov pokušaj da se intencionalnost ne svede na mentalni čin već da ga se vidi integralnim dijelom onog što Wittgenstein naziva situacijom, ljudskim običajima i institucijama. U pozadini jest stav da između jezika, govornika i društva postoji takav međusobni odnos da je u objašnjenju jezičnih promjena potrebno taj odnos tako uskladiti da ni jednom elementu nije ništa bitno oduzeto a ni darovano.

Kad pogledamo kako su lingvisti dvadesetog stoljeća definirali predmet svog ispitivanja, jezik, i koje su odgovore davali na pitanje što je jezik, onda vidimo da je zasigurno svaki od njih smatrao da je jezik tijesno povezan s društvom i komunikacijom, no ovu su vezu pojedini lingvisti različito naglašavali.* Kako ustanovljuje i kako nas upućuje američki sociolingvist Labov (Labov 1972:261), vidimo da je lingvističko ispitivanje slijedilo dvije tradicije što se tiče odnosa jezika i društva. Jedna je tradicija karakterizirana kao *socijetalna* a druga *asocijetalna*.¹ Socije-

* Skraćena verzija ovog članka predstavljena je kao izlaganje na filozofskom skupu o »intencionalnosti« koji je 18. ožujka 1986. organizirala Sekcija za filozofiju i logiku Filozofskog fakulteta u Ljubljani.

¹ Ovdje preuzimamo termin *socijetalan/asocijetalan* za društveni/nedruštveni kako je predložio prevodilac Fishmanove knjige *Sociologija jezika* (Sarajevo: Svjetlost, 1978) dr. Srđan Janković gdje se obrazlaže: »Termin *socijetalni* direktno je preuzet iz originala za oznaku relacije prema jednom određenom društvu za razliku od termina *socijalni* koji se odnosi na društvo uopšte (tj. znači društveni)« (str. 26, bilj.).

talna tradicija više je sklona viđenju jezika u društvenoj sredini a u objašnjenje jezičnih fenomena uključuje i vanjezične varijable, dok je asocijetalna tradicija više okrenuta pojedincu kao izvoru objašnjenja jezičnih činjenica. Dakle, s jedne strane imamo jezik kao društveni fenomen okrenut društvenoj zajednici i grupi govornika, a s druge strane jezik kao karakterizaciju pojedinca, kao sjedište kognitivne i referencijalne informacije. Ovo je prilično gruba podjela jer u sociolingvističkim istraživanjima imamo pokušaj povezivanja ovih dihotomnih pristupa gdje se u obzir uzima jezik kao društveni fenomen ali se polazi od pojedinca u objašnjenju procesa koji se u jeziku zbivaju. Britanska sociolingvistika, makar u napisima jednog od njenih teoretičara, Suzanne Romaine, pokušava riješiti problem pojedinačnog i grupnog u jeziku na drugačiji način nego što to radi Labov i njegovi suradnici u SAD. U predgovoru knjige S. Romaine (1982a:10), na jednom od više mjesta gdje se govori o problemu pojedinca u odnosu na grupu, naročito u pogledu objašnjenja jezične promjene, kaže: »The role of the individual in linguistic change is of course a perplexing question... how it is possible, given that individual speakers in many cases are unreliable sources of group norms, that norms are passed on from generation to generation without disintegrating into chaos.«

U asocijetalnoj grupi istraživača jezika nalazimo imena kao što su Hermann Paul, za kojega je jezik sredstvo ekspresije ideja, zatim Henry Sweet, koji definira jezik kao ekspresiju misli pomoću glasova.² Leonard Bloomfield je od Hermana Paula naslijedio istu individualističku psihologiju i kao takvu je primijenio na jezična ispitivanja. Chomsky i Halle, koji se u mnogim drugim pristupima razlikuju od Bloomfielda, nastavili su ovu tradiciju koja je zasnovana na pojedinačnom modelu odnosa govornika slušaoca. Chomsky npr. namjerno izbacuje sve socijetalne varijacije s jezika kao predmeta teorijskog pristupa u lingvistici.

S druge strane, socijetalnu orijentaciju nalazimo kod W. D. Whitneya koji govori kako jezik ne pripada pojedincu već svim članovima društva a francuski lingvist A. Meillet smatra da je jezik društvena institucija iz čega slijedi da je lingvistika društvena znanost, gdje je jezična promjena usko vezana za društvenu promjenu. J. Vendryes, Meilletov sljedbenik, naglašava da je jezik društvena činjenica i da njegov razvoj zavisi od društvenih grupa. Za mehanizme jezičnih promjena naglašavaju se presudni utjecaji društvenih i afektivnih vrijednosti. U sadašnjim istraživanjima jezika u društvenoj sredini upravo se naglašava jaki utjecaj društvenih varijabli koje u sprezi s jezičnim naročito utječu na jezične promjene.

Vrlo sličnu podjelu na socijetalnu i asocijetalnu tradiciju u lingvistici nalazimo i u filozofskim pristupima jeziku gdje postoje dva glavna

---

² Prikaz socijetalne i asocijetalne orijentacije u lingvističkim istraživanjima uglavnom se oslanja na prikaz ovog problema kod Labova (1972), naročito u poglavlju »The social setting of linguistic change«.

pravca suvremene teorije značenja — teorija komunikacijske namjere i istinosne teorije značenja (vidi *Dometi* 4/1984). Kod teorije komunikacijske namjere nalazimo naglasak na jeziku kao upotrebi, jeziku kao djelatnosti, tradiciju koju je započeo Wittgenstein a nastavili su Austin, Grice i Strawson. U teoriji komunikacijske namjere računa se s govornikom, i to s govornikovim namjerama i vjerovanjima kao temeljima značenja. Teorija komunikacijskih namjera zanimljiva je za sociologijski orijentiranog proučavaoca jezika (ona bi odgovarala socijetalnoj tradiciji u lingvistici) iako se poneki lingvisti kritički osvrću na ovu filozofsku tradiciju (vidi Dell Hymes, 1985). Istinosne teorije značenja okrenute su određivanju istine ili laži u propozicijama a istraživanja su okrenuta logičkim problemima. Ovamo pripadaju rani Wittgenstein, Frege, Davidson i drugi a od lingvista se može spomenuti Chomsky. Sukob između dva pristupa značenju ili jeziku mogao bi se svesti na to da teoretičari komunikacijske namjere tvrde da je nemoguće dati adekvatno objašnjenje pojma značenja a da se ne pozovemo na postojanje kompleksnih namjera kod onih koji govore. Postoje i uvjerenja, kao npr. Strawsonovo, da kao teoretičari ne možemo znati ništa o ljudskom jeziku ako ne razumijemo ljudski govor.

U odnosu na druge znanstvene discipline lingvisti su se tokom razvoja i povijesti lingvistike više oslanjali na psihologiju nego na sociologiju. Kako kaže W. Labov (1972:267). »put između jezika i misli mnogo je puta pređen«. Tako su se lingvisti oslanjali na istraživanje Wundta, Buhlera i Piageta. S druge strane, utjecaj sociologa kao što je bio Durkheim, koji je izvršio snažan utjecaj na de Saussura i Meilleta, bio je slučaj koji se više nije ponovio.

Asocijetalna tradicija, koja izdvaja proučavanje jezika kao strukture a zapostavlja proučavanje jezične upotrebe, jest tradicija koja je ustvari izdvojila lingvistiku kao samostalnu nauku i dala joj prvenstvo među drugim društvenim naukama. Lingvistika kao nauka služila je kao uzor ili model mnogim drugim društvenim naukama. Dovoljno je spomenuti da je Levi-Strauss svoja antropološka istraživanja zasnivao i objašnjavao služeći se iskustvima i prilazima lingvistika prema fundamentalnim jedinicama svoga predmeta istraživanja. Izgledalo je da je lingvistika više od ostalih društvenih disciplina uspjela stvoriti znanstvenu teoriju (naročito pojavom oca moderne lingvistike Ferdinanda de Saussura) što je držala korak sa strogim uvjetima, koje je u prošlosti postavljao bihevizizam, a danas biologizam i fizikalizam. Svoj puni rast taj razvoj dobija u pristupima generativne gramatike i teorije jezične kompetencije, kako ih je zamislio Chomsky. Međutim, u posljednjih dvadeset godina pokazuje se vrlo vidljiv zaokret prema proučavanju jezika tijesno povezanog s njegovom upotrebom u heterogenim zajednicama, gdje ne nalazimo idealne govornike-slušaoce.

Postoji nekoliko važnih činjenica kojima se podržava mišljenje da lingvistika mora održavati vrlo blisku vezu s jezikom kako se on stvar-

no upotrebljava. Naglasak lingvističke teorije stavlja se na objašnjavanje jezičnih promjena a William Labov, kao i mnogi drugi lingvisti, vjeruje da jezična promjena počinje u svakodnevnom govoru, tzv. vernakularu pojedinih podgrupa u određenim zajednicama. Nadalje, čini se da su mnogi aspekti jezične upotrebe sistematičnije prirode nego što se to prije smatralo.³ Naprimjer, kad se uzmu u obzir društvene varijable kao što su društveni status, kao i varijacija stilskog izražavanja, ustanovljuje se da se jezične varijacije za koje se smatralo da su proizvodljive i rezultat tzv. slobodne varijacije vladaju prema određenim pravilima. Ovakva vrsta istraživanja zasigurno predstavlja jedno zanimljivo širenje domene jezičnog istraživanja, ako ne i realističnije gledanje na suštinu jezika.

Dakle »novi« lingvisti (ako nam je dopušteno da ih tako nazovemo), sociolingvisti ili varijacionisti, kako se isto nazivaju, u domeni svojeg istraživanja uključuju jezičnu varijabilnost, nedeterminiranost i jezične promjene. Tako Charles-James Bailey (1973) uvodi pojam »nestatičnih modela jezičnog opisa«. Treba, međutim, naglasiti da zapravo u ovim pristupima nije nova sama ideja, jer smo vidjeli da je postojala lingvistička tradicija koja je čvrsto vjerovala da je jezik varijabilan i da ga se ne da objasniti formalnim ili strukturalnim pristupima kojima se ipak pristupa jeziku kao jednom zatvorenom sistemu. Ideja je stara, međutim, novo viđenje problema uz nove metodološke pristupe stvorili su solidnu empirijsku podlogu za istraživanje jezika u upotrebi. Tako R. Lass (1976:219) kaže: »What is 'new' in most of the instances here which can claim novelty is for the most part formal rather than conceptual... but it is precisely the methodological and (to some extent) the formal novelties that have produced the most solid empirical findings.«

Svakako je važno istaći da je analiza jezika kojom se bave varijacionisti filozofski zasnovana na određenom pristupu jeziku koji za sobom povlači određeno vjerovanje u prirodu jezika na koju se vezuju i ciljevi lingvističke teorije. Drugo je pitanje da li nestatična (dinamička) ili socijetalna analiza dolaze do boljih rezultata, da li jedna ili druga otkrivaju više »realnosti« od pristupa koji su statični ili više formalizirani. Inače je pitanje realizma ili antirealizma u lingvistici zasigurno jedno od kontroverznih pitanja. U tom pogledu stanovit broj lingvista vjeruje da jezik nije nikakva činjenica ili entitet koji bi se mogao otkrivati kao nekakav fizički predmet. Oni smatraju da je jezik sklop komplementarnih aspekata ili struktura čije dijelove naravno otkrivamo, ali ne na realistički način u smislu psihološkog realizma kojeg nalazimo kod Chomskog i koji vrlo ubrzo prelazi u biologizam ili fizikalizam.

³ Vrlo informativan prikaz teorijskih i metodoloških postavki sociolingvistike kao i ukazivanje na promjenu predmeta jezičnih ispitivanja možemo naći u J. K. Chambers i P. Trudgill, *Dialectology*, Cambridge Univ. Press, 1980.

Antirealist u lingvistici smatra da su naše analize analitičke strategije koje koristimo za objašnjavanje jezika pod utjecajem našeg *a priori*nog pristupa, jer nam taj početni pristup sasvim određuje ono što ćemo »otkriti« (vidi npr. Lass 1980 i Romaine 1982a, Jutronić-Tihomirović 1986). Na drugoj strani realizam ima svojih glasnik zastupnika kod onih lingvista koji vjeruju da je lingvistika znanstvena teorija koja se ni po čemu ne razlikuje od teorije znanosti kao što je fizika (vidi npr. J. Katz, 1964).

Dakle, ako nije empirijsko pitanje koju vrstu lingvistike zastupamo, svakako je empirijsko pitanje koji su aspekti određene jezične strukture odgovorni za određenu pojavu koja nas interesira a to je u ovom slučaju pitanje jezičnih promjena. Jedno je od glavnih teorijskih pitanja koja varijacionisti postavljaju kako dolazi do jezične promjene. I u ovom području istraživanja historijski nalazimo dvije tradicije: jedna je više psihološki orijentirana a druga sociološki. U povijesti su davana razna, s današnjeg stupnja znanja, sumnjiva i neuvjerljiva objašnjenja jezičnih promjena, koja su se oslanjala na izvjesne psihološke činjenice. Navest ćemo samo poneko. Jacob Grimm, koji je uspostavio pravila velikog konsonantskog pomicanja u germanskim jezicima (poznato pod imenom Grimmov zakon), govorio je da je jezična promjena povezana sa snažnim napretkom njemačkog naroda i njegovom borbom za slobodu. Danski lingvist Jespersen navodio je da je do promjene značenja riječi *like* došlo zbog toga što se čovjek više interesira za osobe nego za stvari. Slična psihološka objašnjenja provlačila su se do najnovijeg datuma, sve do generativnih lingvista kojima je jezična promjena predstavlja naročiti problem i koji su objašnjenje jezičnih promjena vidjeli u mijenjanju jezika u procesu učenja jezika kod djeteta. Drugim riječima, do promjena u jeziku dolazi zato što dijete mijenja jezik koji uči od svojih roditelja.⁴ Danas se navode uvjerljivi argumenti protiv ovakve analize promjena koje se događaju u jeziku. Sociolingvisti tvrde da djeca ne sudjeluju u jezičnim promjenama tako da unose promjene koje u jeziku ostaju a nisu samo prolaznog karaktera kao promjene (ili greške) koje djeca rade u prvih nekoliko godina života. Djeca poslije tog razdoblja, kako tvrdi Labov prema svojim empirijskim istraživanjima, imitiraju jezik svojih vršnjaka u igri i u školi. Još jedan od dokaza koji se iznose protiv generativističkog objašnjenja jezičnih promjena jest činjenica da djeca američkih imigranata, na primjer, nemaju naglasaka koji je specifičan za njihove roditelje, što bi prema prvoj teoriji trebalo da bude ako oni prvenstveno uče jezik od svojih roditelja i u to vrijeme uvode jezične promjene. Varijacionisti, s druge strane, pokušavaju (i to uspješno) dokazati da je za objašnjenje jezičnih promjena potrebno

⁴ Pristupačna objašnjenja teorija jezičnih promjena nalazimo kod J. Aitchinson (1981). Teorijski pristup generativista nalazimo kod P. Postal (1968), naročito poglavlje »The nature of sound change«.

uzimati u obzir vanjezične varijable kao što su npr. pojam društvene klase ili društvene mreže i pomoću ovih socioloških varijabli objasniti jezične promjene. Postoji još jedna tvrdnja varijacionista koja je u suprotnosti s pristupom generativista. Radi se o principu »nevidljivih procesa«, principu tzv. »unobservability principle«. Varijacionisti proučavaju i posvećuju naročitu pažnju formalnim karakteristikama prelaznih procesa koji su nevidljivi u procesu promjene, tj. prelaznih stupnjeva od jednog procesa ka drugom. Jedan primjer bit će dovoljan da se objasni o čemu se radi. U generativnom pristupu jezičnoj promjeni fonema /p/→/f/ (Dio Grimovog zakona) u germanskim jezicima objašnjenje za promjenu je dodavanje pravila /p/→/f/ i time se pretpostavlja da je do promjene došlo naglo. Charles Hockett je ovakvu vrstu promjene objašnjavao postepenom promjenom alofona fonema /p/ u određenom pravcu (u ovom slučaju prema fonemu /f/) dok ne dođe do ove fonemske promjene. Rasprava je, dakle, oko nevidljivog mehanizma promjene, dok je rezultat u jednom i u drugom slučaju isti. Općenitije govoreći, Hockett polazi od fonetike i dolazi do fonologije, dok je kod generativista promjena na razini fonologije. Ona je kategorična i zbiva se na nivou jezične kompetencije, tj. nema polaganog dodavanja pravila već je ono uvedeno ili nije uvedeno u jezik. To je princip tzv. »katastrofične jezične promjene« (*catastrophic language change*) koji se suprotstavlja postepenoj (*gradual*) jezičnoj promjeni. Primjer je uzet iz R. Lass (1976) iako se ne možemo složiti s njegovim zaključkom da je Hockett pobijedio u ovoj bici. On jest pobijedio u smislu što sociolingvistička istraživanja sve više potvrđuju da su jezične promjene postepene a ne katastrofične, međutim, Hockettova ideja alofonskog protoka nije naša pobornika pošto nema dokaza za jedan takav opis jezičnih promjena. Možemo se npr. pitati koliko alofona nalazimo u procesu prelazanja /p/→/f/? Kakav je njihov status u toku promjene i zašto se oni baš kreću u pravcu fonema /f/? Današnje ispitivanje ne zastupaju ideju postepene alofonske promjene ali se ukazuje na mogući doseg varijacije unutar stilističkog registra i društvenih varijacija koje su isto presudne u objašnjenju jezičnih promjena koje se unutar takvog sistema uglavnom odvijaju postepeno a ne naglo.

Kratko smo se osvrnuli na moguće pristupe promjenama u jeziku a sada bismo pogledali što nam se pruža u pogledu mogućnosti objašnjenja jezičnih promjena. Najiscrpniji prikaz mogućih objašnjenja jezičnih promjena nalazimo u knjizi R. Lass (1980) a s nešto drugačijeg teorijskog pristupa kod D. Lightfoota (1981). Daljnje izlaganje se oslanja na navedene napise i knjige a također polemizira s pojedinim stavovima u navedenim knjigama.⁵ Intencionalističkim objašnjenjem jezičnih promjena pokušava se izbjeći ograničenja drugih vrsta pristupa. R. Lass

⁵ Prikaz i diskusija Lightfootove knjige nalazi se u *Lingua* 55/4 (1981). Cijeli broj časopisa posvećen je toj knjizi. Zanimljiv osvrt na Lass (1980) nalazimo u preglednom članku Romaine (1983) u *Language in Society*.

(1980) navodi četiri razna načina objašnjenja jezičnih promjena za koje tvrdi da ni jedno nije zapravo objašnjenje u strogom smislu te riječi, a to znači da ono objašnjava pojave ali ih još uz to i predviđa. Objašnjenja su slijedeća: 1. Uzročno (deduktivno-nomičko) objašnjenje; 2. probabilističko/statističko; 3. funkcionalno i 4. genetsko.

Može se odmah reći da *genetski* pristup jezičnim promjenama ne možemo uzeti kao objašnjenje u strogom smislu, jer se ono prvenstveno bavi pitanjem povezanosti među jezičnim porodicama i nije prvenstveno namijenjeno objašnjenju promjena u dijakronom rasponu. Ovdje se pretpostavlja zajedničko povijesno porijeklo i grananje jezičnih porodica. Ako ustanovimo da je moderni engleski nastao iz indoevropskog, time nećemo objasniti razvoj jezičnih promjena, osim što možemo reći da znamo o modernom engleskom jer znamo odakle potječe.

Druga vrsta objašnjenja *uzročnog* karaktera predstavlja najvažniju vrstu objašnjenja u naukama kao što je fizika. Mnogi filozofi znanosti drže da je ovakva vrste objašnjenja jedina vrsta pravog objašnjenja koje u sebi uključuje i predviđanje koje u znanosti mora biti integralni dio objašnjenja. Dakle, ako objašnjenje ne zadrži i predviđanje, onda ono ne predstavlja pravo znanstveno objašnjenje. Očito je da Lass (1980) i Romaine (1983), govoreći o nemogućnosti objašnjenja jezičnih promjena, govore to sa stanovišta da objašnjenje mora u sebi sadržavati i predviđanje. Njihov pesimistički stav o tom pitanju upravo proistječe iz tako visokog zahtjeva koje objašnjenje mora ispunjavati da bi bilo znanstveno opravdano. Uključivanje predviđanja u model objašnjenja prestrog je kriterij za nauku kao što je lingvistika (a i za mnoge druge nauke). Iako Romaine (1981) ima vrlo relevantnih primjedbi ili kritika upućenih Lightfootu (1979) u pogledu pitanja objašnjenja u lingvistici, složila bih se s Lightfootom (1981:363) gdje kaže: »... after all, biology, in dealing with evolutionary concerns, is not a predictive science (like history), but this does not deprive evolution theory of explanatory force. If I understand her [Romaine] correctly, then I think that she is too ambitious. Her theory will need to be able to predict at least which stylistic innovations speakers will make and when, and what and when they will borrow from a neighbouring language.«

Kod Lassa (1980) ne nalazimo naprimjer ovakve vrste objašnjenja, tj. deduktivno-nomičkog u lingvistici, jer on ustanovljuje da je svako takvo objašnjenje svodivo na probabilističko ili statističko. Mislím da bi za ovu svrhu mogao poslužiti jedan primjer koji se može naći u objašnjenju jezičnih promjena kako je vide generativisti. Poslužít ću se tim primjerom kao primjerom za uzročno objašnjenje jezične promjene gdje se ipak na kraju pokazuje da se ovakav tip objašnjenja ne može primijeniti u lingvistici. Primjer je uzet iz Lightfoota (1979) gdje se pokušava objasniti proces sintaktičke promjene u jeziku. Promjena se u ovom pristupu predstavlja kao autonomna, tj. tvrdi se da na proces sintaktička promjene nemaju utjecaja ni značenje ni jezična upotreba. Kako izgleda jedna ovakva promjena? Pretpostavlja se da se kompleks-

nost sintaktičke strukture povećava postupeno a zatim do promjena dolazi iznenada. Drugim riječima, gramatika se prestrukturira naglo da bi se struktura oslobodila nepotrebne složenosti. Neprozirnost (*opacity*) jezika se povećava, struktura se mijenja da bi jezik opet postao više proziran (*transparent*).⁶ Polazeći od prve premise autonomnosti jezika (ili sintakse) možemo se odmah zapitati, ako jezik jest autonoman, kakvi razlozi postoje da bi se jezik mijenjao, tj. da bi se oslobađao nepotrebnih kompleksnih struktura? Ako je isključen utjecaj značenja i upotrebe, pitamo se za koga je jezik neproziran ili složen? Uspostavlja se, međutim, da je neprozirnost definirana percepcijskim procesima i vidljiva je sa stanovišta djeteta koje jezik uči. Može se reći da je neprozirnost uzrok a dječja reanaliza posljedica mehanizma jezičnih (u ovom slučaju sintaktičkih) promjena. Objašnjenje uključuje i predviđanje, jer se pretpostavlja da će određena složenost izazvati uzročni lanac događaja. Mogli bismo prihvatiti da se uzrok i posljedica ponašaju prema kauzalnom lancu no mora se dodatno primijetiti da, ako je stvarno mjesto promjena u apstraktnoj gramatici, onda nemamo nikakvog načina ili empirijskog dokaza kojim bismo mogli odgovoriti na pitanje da li su promjene postepene ili nagle. Ako uvodimo percepcijske strategije, onda zapravo priznajemo da jezik ili gramatika trebaju govornike da bi do jezične promjene došlo. Dakle ne možemo govoriti o autonomnosti jezičnih ili sintaktičkih promjena jer ako su jezici autonomni sistemi na koje ne djeluje komponenta upotrebe, onda za njih ne postoji razlog da se mijenjaju. Isključivanjem govornika možemo dobiti kauzalna objašnjenja kako smo ih na početku razgraničili, međutim, ne možemo dobiti odgovor na pitanje zašto bi se takvi sistemi uopće mijenjali. Ako uključimo govornike (pa makar to bila i djeca), onda jezik nije više zatvorena nomička domena u kojoj važe uzročna objašnjenja.

Probabilistička ili statistička objašnjenja uvode se u onim slučajevima gdje imamo učestalo javljanje određene jezične karakteristike. Ona ukazuje, kao npr. u slučaju univerzalija, da se nešto vrlo često javlja iako se njima ne mogu predvidjeti pojedinačni slučajevi. Korelacija labovljevskeg tipa između jezičnih varijabli i društvenih faktora predstavljaju ovakvu vrstu objašnjenja no njima se, kako je rečeno, ne mogu predvidjeti pojedini slučajevi. Jedna od kritika Labovu upućena od britanskih sociolingvista je upravo veliko oslanjanje na statistiku i probabilističke modele i na njihovu moć objašnjenja (Romaine 1982a).

Kao jedan od primjera za ovu vrstu objašnjenja može poslužiti ispitivanje L. Milroy i S. Margrain (1978) gdje se koristi pojam društvene mreže kao heuristički mehanizam za objašnjenje jezičnih promjena i govornih varijacija među govornicima pripadnicima radničke klase. U svojim pokušajima objašnjenja autorice navode vjerovanje znanstvenika iz područja društvenih nauka da korištenje modela društvene mreže

⁶ Lighfoot (179: 130) kaže: »Transparency Principle defines the level of tolerable opacity and degree of exceptionality or derivational complexity.«

ima za cilj ne samo opisivanje korelacija između tipa društvene mreže i jezičnog ponašanja, već da takav konstrukt ima i moć objašnjenja. One su pronašle da postoji statistički značajna korelacija između govornikove upotrebe jezika i strukture njegove društvene mreže. U svom zaključku one kažu slijedeće: »... govornici koji se služe vernakularom a imaju jaku društvenu mrežu ustvari su manje slobodni da izaberu kako će govoriti« (Milroy i Margrain 1978:32). Prigovor se ovdje upućuje na deterministički zaključak kao rezultat statističke analize. Dakle, na jedno od važnih pitanja koje je postavio Labov i koje glasi: zašto itko išta kaže? ovdje bi odgovorio bio: zato jer tako mora. Mislimo da objašnjenje koje ne pretpostavlja makar donekle postojanje slobodnog izbora govornika ne predstavlja adekvatno objašnjenje jezičnog ponašanja. Ovdje podržavamo mišljenje D. Bickertona i Romaine (1982a:271) koji vjeruju u mogućnost slobodnog izbora koje se ne može zaobići u objašnjenju jezičnih promjena ili jezične upotrebe općenito.⁷

Funkcionalna objašnjenja uvijek su bila vrlo atraktivna i popularna u povijesti lingvistike. Lingvisti su na ovaj ili onaj način ugrađivali pojam da su jezične promjene funkcionalne. Neogramatičari su, naprimjer, smatrali da je analogija proces koji uspostavlja simetriju u strukturi koja je narušena fonološkim promjenama. Čak i generativni gramatičari uključuju u objašnjenje promjena kao što su optimalizacija, minimalizacija ili simplifikacija sistema ili pravila. Osim objašnjenja funkcionalne adaptacije jezika nalazimo i objašnjenja koja uključuju govornike i njihov odnos prema jeziku. Jedno od takvih objašnjenja je »ekonomija napora« gdje se pretpostavlja, naprimjer, u slučaju asimilacije glasova, da će takav jedan proces pridonijeti smanjivanju energije koje tijelo mora proizvesti. Ovakve vrste objašnjenja su samo djelomična objašnjenja. U ovakvim slučajevima nikad ne znamo da li će pojedinac ili društvo ocijeniti »ekonomiju napora« kao važnu karakteristiku koju treba implementirati kao promjenu. Kada se, naprimjer, vozimo vlakom od Zagreba do Ljubljane, kada pređemo granicu prema Sloveniji čut ćemo konduktera kako kaže: »Putnici koji silaze...«, gdje vidimo da u slovenskom jeziku u riječi »putniki« nije poštovano pravilo manjeg utroška energije prema fonološkoj asimilaciji glasova prema mjestu izvora (prema funkcionalnom objašnjenju lakše je izgovoriti riječ »putnici« nego »putniki«). Najviše što se može reći za ovakva objašnjenja jest da se poštuju neurofiziološki uvjeti jezika no unutar tih ograničenja pojedinac i društvo određuju da li će izvjesna promjena biti implementirana. Pojedinci imaju slobodan izbor među mogućnostima koje im se pružaju. U funkcionalističkim objašnjenjima izbjegava se govoriti o

⁷ Tako Bickerton kaže: »Pod ljudskom autonomnošću mislim na dvije stvari: prvo, u svakom društvu bez obzira koliko je složeno postoji niz raznih kodova, društvenih i jezičnih, i stoga mnogo načina kojima se pojedinac može izražavati. Drugo, iz čitavog repertoara koji mu se pruža ono što pojedinac izabire u bilo kojoj prilici jest samo njegov svojstveni izbor« (prema citatu iz Romaine 1982b: 271).

govornicima. Čini se da u svim navedenim objašnjenjima upravo nedostaje objašnjenje uloge govornika u procesu jezične promjene. Uloga pojedinca u jezičnim promjenama nije naglašena u sociolingvističkom objašnjenju. Naglasak se svakako stavlja na jezičnu upotrebu dok se govori pojedinca zanemaruje i najveća eksplanatorna važnost se pridaje grupi ili podgrupi govornika. Tako Weinreich, Labov i Herzog (1968:187) kažu: »Linguistic change begins when the generalization of a particular alternation in a given subgroup of the speech community assumes direction and takes on the character of orderly differentiation.« Mnogima izgleda pomalo čudno da se govori o jeziku ili o jezičnim promjenama kao o nečemu što govornici rade (vidi, Romaine 1983). Naša sugestija o *intencionalističkom* objašnjenju jezičnih promjena upravo bi krenula od ovog ishodišta, tj. od vjerovanja da je govornikova uloga u jezičnim promjenama i u objašnjenju jezičnih promjena vrlo značajna. Pokušat ćemo izložiti ovu tezu počevši od pitanja što je društveno a što pojedinačno u jezičnoj promjeni. Ovo pitanje je do danas ostalo neobjašnjeno kao što je ostalo upitno koja je uloga pojedinca u jezičnim promjenama. Ako uzmemo da su govornici kao pojedinci nepouzdana izvori u pogledu grupnih jezičnih normi, onda ne možemo pitati kako se norme jedne zajednice prenose na slijedeće generacije (vidi naročito Labov 1966). Ako naprimjer pojedini žargoni odražavaju pokušaje pojedinaca da komuniciraju i ako se, govoreći njima, služimo raznim jezičnim strategijama, onda slijedi da pojedini žargoni mogu ali ne moraju biti međusobno dosljedni. Ovdje se želi naglasiti da žargoni nisu podgrupe nikakve nadređene društvene gramatike.⁸ S jednog ovako ekstremnog gledišta teško je vidljivo kako pojedinci međusobno komuniciraju i u čemu se sastoji ono što im mora biti zajedničko da bi se mogli sporazumijevati. Kako od različitog pojedinačnog doći do zajedničkog socijetalnog? Edward Sapir je u svojim razmišljanjima i napisima bio svjestan ovog problema i možemo se podsjetiti kako je na vrlo suptilan način objašnjavao jezične promjene prvenstveno kao poticaj koji dolazi iz jezika samog. Otuda njegova poznata rečenica: »Language moves down time in a current of its own making. It has a drift« (Sapir 1921:150). Sapir je znao da ovakvom karakterizacijom pridaje jeziku izvjesne mistične osobine. Čini se jasnim da je želio naglasiti i ulogu pojedinca u jezičnim promjenama, iako je njihovu ulogu sveo na nesvjesno. U pogledu važnosti grupe (socijetalnog) za jezične promjene Labov je zasigurno pod utjecajem Sapira za kojeg će prihvaćanje promjena od strane grupe bio naravno vrlo važan korak u procesu implementacije promjene. Slijedeći citat lijepo ilustrira Sapirova razmišljanja: »Are we not giving language a power to change of its own accord over and above the involuntary tendency of individuals to vary the norm? And if this drift of language is not merely the familiar set of individual variations seen in vertical perspective, that is historically, instead of horizontally, that

⁸ Primjer je uzet iz članka P. Mühlhäusler (1982).

is in daily experience, what is it? Language exists only in so far as it is actually used — spoken and heard, written and read. What significant changes take place in it must exist, to begin with, as individual variations. This is perfectly true, and yet it by no means follows that the general drift of language can be understood from an exhaustive descriptive study of these variations alone« (Sapir, 1921:154—55).

U intencionalističkom pristupu veći se značaj daje pojedincu u procesu jezičnih promjena. Pokušajmo s hipotezom da uz funkcionalizam, koji je karakterističan za jezik kao sustav i koji je donekle neovisan o potrebi govornika, postoje govornikove namjere pomoću kojih je govornik, slikovito govoreći, okrenut određenom cilju. U slučaju jezika taj cilj bio bi komunikacija. Ovdje prvenstveno mislimo na Strawsonov pojam komunikacije kao intencije. Strawson zapravo formalno poistovjećuje ova dva pojma i u svojim napisima služi se terminom *communication-intention*.⁹ Ako se vratimo na navedeni primjer o žargonu, onda za žargone možemo reći da oni nemaju sasvim zajedničku osnovu zato što nije nikada moguće da budemo apsolutno sigurni da govornik intencionalno određeni iskaz ili da namjerava proizvesti određeni čin. Uvijek postoji jedan elemenat rizika u interpretaciji. Poslužimo se jednom usporedbom iz fizike. Smatra se da su fizikalne čestice u svom ponašanju neodređene i da primaju determinirani oblik samo kada ih se promatra. Tako se ponašaju kvantne čestice i, govoreći o nederminiranosti značenja, smatramo da su moguća značenja neodređena i sve što možemo reći jest da u komunikacijskom procesu interpretiramo određeno značenje u određenom kontekstu ali ne možemo do kraja utvrditi da je to značenje baš tako intencionalno određeno od strane govornika ili percipirano od strane slušaoca na jedini mogući način. Drugim riječima, realnost iskaza nikad nije u potpunosti determinirana. Ovdje se podržava teorijski pristup koji tvrdi da u svakom iskazu postoji više od jednog ilokutornog čina, da se poslužimo Austinovom terminologijom (Austin, 1962).¹⁰ Ovo je samo drugačije rečeno da u svakom iskazu postoji složenost intencionalnosti.

Ima mnogih značenja i pristupa intencionalnosti ovog pojma koji je u filozofiji i psihologiji ponovo ušao u žarište raznih pristupa i objašnjenja. Zato je potrebno nešto kazati o intencionalnosti za koju se zalazemo.¹¹ Oslanjamo se na objašnjenje intencionalnosti kako je prikazuje G. V. von Wright u knjizi *Objašnjenje i razumijevanje* (1975).¹² Von

⁹ Vidi naročito njegov članak »Intention and Convention in Speech Acts« u Strawson (1971).

¹⁰ Zanimljivo izlaganje o intencijama u govornim činovima kao i zalaganje za teleološka objašnjenja u lingvistici vidi W. Downes (1984), naročito poglavlje »A Mode of Action« i »Language and Social Explanation«.

¹¹ Vidi članak N. Mišćevića, 1985: »Analitički pristupi internacionalnosti«, *Filozofska istraživanja*, 5/3; 583—593.

¹² U Von Wrightovoj knjizi (1975) za pristup intencionalnosti, koji se ovdje podržava, najvažnija su poglavlja »Intencionalnost i teološko objašnjenje« i »Objašnjenje u istoriji i društvenim naukama«.

Wright je uvjerljivo pokazao da za intencionalnost ne važe kauzalni zakoni, međutim, u isto vrijeme je ukazao da razumijevanje, isto kao i intencionalnost, nisu neodređeni pojmovi koji se vezuju samo za intuiciju. Vrlo je važan njegov pokušaj da intencionalnost ne svede samo na mentalni čin već da je objasni kao poticaj iz društvenog konteksta. On upozorava da je intencionalnost pojam koji ne podnosi oštru dihotomiju između svijesti i ponašanja. Von Wright vidi intencionalnost u ponašanju, ona nije ništa »iza« ili »izvan« ponašanja. Ona nije mentalni akt (što je inače uobičajeno videnje intencionalnosti kao misli) ili karakterističan doživljaj koji prati ponašanje. Čini se, iako on Wright to ne spominje, da je taj pristup intencionalnosti vrlo blizak Wittgensteinovim zapažanjima kada kaže: »An intention is ambedded in its situation, in human custom and institutions. If the technique of the game of chess did not exist, I could not intend to play a game of chess. In so far as I do intend the construction of a sentence in advance, that is made possible by the fact I can speak the language in question« (Wittgenstein 1953:108e). Intencionalnost pretpostavlja pojedince i individualno ponašanje, ono pretpostavlja vjerovanja i namjere pojedinaca, ali je istovremeno ova mreža vjerovanja i stavova pojedinaca formirana onim u što i drugi članovi zajednice vjeruju. To bi bilo ono što Wittgenstein naziva »forms of life«, zajedničke aktivnosti koje predstavljaju društveni život grupe.

Ako vjerujemo u ovakav model komunikacije kao intencije, kako bi se on mogao upotrebiti u pokušaju objašnjenja jezičnih promjena? Kao što smo pokazali, pokušaj uzročnog (kauzalnog) objašnjenja, kako je predstavljen kod generativista a i kod zastupnika statističko-probabilističkog modela, nije uspio jer jezik, kao prvo, nije zatvoren i autonoman sistem neovisan o govorniku i govornoj zajednici, a takav model zastupaju generativisti. Statističko-probabilistički model uzima u obzir govornika i društvene dimenzije ali svoje objašnjenje počinje od grupnog jezičnog ponašanja i nije u stanju objasniti pojedinačno. Intencionalističko objašnjenje trebalo bi da ima prednost nad ova dva objašnjenja jer ne vidi jezik kao autonoman sistem, a polazište mu je jezično ponašanje pojedinca. Funkcionalističko objašnjenje o kojem smo govorili uključeno je u intencionalističko time što se pretpostavljaju zakonitosti jezika koje nisu direktno ovisne o govornicima. Pokušaj izrade metodološkog modela jezičnih promjena, koji bi obuhvaćao ne samo značenjski nivo o kojemu je ovdje prvenstveno bilo govora već bi uključio i druge lingvističke nivoe kao što su fonološki, morfološki i sintaktički, ovog puta izostaje. Ovdje se prvenstveno bavimo teorijskim pitanjima, tj. pokušajem da se u objašnjenje jezičnih promjena uključe sve komponente koju su za nju relevantne. Za primjenu ovog modela tek bi se trebalo zalagati i vidjeti s kojim se poteškoćama možemo susresti. Ono što se želi naglasiti jest da se u intencionalističko objašnjenje jezičnih promjena uključuje postojanje složenih intencionalnosti svakog pojedinca, koje se usmjeravaju u određene jezične promjene bilo dijakrono ili sinkrono, i

to time što se pojedinačne intencije realiziraju na manje ili više sličan način u jednoj govornoj zajednici. Pojedinaac je polazište intencionalnosti ali upotreba i razumijevanje jezika pretpostavljaju jezičnu zajednicu gdje, takoreći u pozadini, postoji ono što smo nazvali zajedničkim znanjem ili nasljeđem koje je pretpostavka kako razumijevanju i komunikaciji tako i jezičnim promjenama.¹³ Između jezika, govornika i društvene sredine postoji međusobni odnos i u objašnjenju koje bi htjelo obuhvatiti što više »istine« o jeziku ili o jezičnim promjenama potrebno je da su zastupljena sva tri činioca tako da nijednom nije ništa bitno ni oduzeto ni darovano.

Literatura

- Aitchison, J. 1981. *Language change, Progress or Decay*. London Fontana Paperbacks.
- Austin, I. L. 1962. *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press.
- Chambers, J. K. i P. Trudgill. 1980. *Dialectology*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Bailey, Ch. 1973. *Variation in Linguistic Theory*. Washington: Center for Applied Linguistics.
- Delo. 6. 1984. Beograd.
- Dometi. 9. 1980. »Kontekst razgovora, str. 33—79.
- Dometi. 4. 1981. »Peter F. Strawson: »Značenje i istina«, str. 69—81.
- Dometi. 12. 1981. »Jezik komunikacija društvo«, str. 10—63.
- Dometi. 4. 1984. »Glavni pravci suvremene teorije značenja«, str. 7—73. Također ostali članci u ovom broju.
- Downes, W. 1984. *Language and Society*. London: Fontana Paperbacks.
- Fishman, A. J. 1978. *Sociologija jezika*. Sarajevo: Svjetlost.
- Hymes, D. 1985. »Discourse: scope without depth«. *International Journal of the Sociology of Language*. 58, str. 49—91.
- Jutronić-Tihomirović, D. 1986. »Realizam u lingvističkim teorijama«. *Filozofska istraživanja* 18: 729—37.
- Labov, W. 1966. *The Social Stratification of English in New York*. Washington: Center for Applied Linguistics (III iz.) 1982.
- Labov, W. (ur.) 1980. *Locating Language in Time and Space*. New York: Academic Press.
- Labov, W. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press.
- Lass, R. 1976. »C. J. N. Bailey i R. Shuy (ur.) New Ways of Analyzing Variation in English« (Prikaz) *Language in Society*. 5/2: 219—229.
- Lass, R. 1980. *On Explaining Language Change*. London: Cambridge Univ. Press.

¹³ W. Quine, naprimjer, zastupa mišljenje da su naša vjerovanja o svijetu velika isprepletana mreža propozicija (rečenica) koje su zajedno okrenute iskustvu. Između značenja i zajedničkog znanja (ono što Quine povremeno naziva »generally shared collateral information«) nije moguće povući granicu. Vidi W. Quine (1953) i (1960).

- Lightfoot, D. 1979. *Principles of Diachronic Syntax*. London: Cambridge Univ. Press.
- Lightfoot, D. 1981. »A Reply to Some Critics«. *Lingua*. 55/4: 351—69. *Lingua*. 55/4, 1981.
- Miščević, N. i N. Smokrović, 1983. *Namjena i čin*. Zbornik tekstova iz *vanja*. 14/3: 583—593.
- Miščević, N. i N. Smokrović. 1983. *Namjena i čin*. Zbornik tekstova iz teorije činjenja. Rijeka: Izdavački centar.
- Mühlhäusler, P. 1982. »Patterns of contact, mixture, creation and nativization: their contribution to a general theory of language« u knjizi Ch—J. Bailey i R. Harris (ur.) 1982. *Developmental Mechanisms of Language*. Oxford: Pergamon Press.
- Milroy, L. i S. Margrain. 1980. »Vernacular language loyalty and social network«. *Language in Society*. 9/1: 43—71.
- Postal, M. P. 1968. *Aspects of Phonological Theory*. New York: Harper & Row.
- Quine, W. 1953. *From a Logical Point of View*. New York: Harper Torchbooks.
- Quine, W. 1960. *Word and Object*. Cambridge Mass.: The MIT Press.
- Romaine, S. 1982. a. (ur.) *Sociolinguistic Variation in Speech Communities*. London: Edward Arnold.
- Romaine, S. 1982. b. *Socio-Historical Linguistics, its Status and Methodology*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Romaine, S. 1983. »Historical linguistics and language change. Progress or decay?«. *Language in Society*, 12/2:223—239.
- Strawson, P. F. 1971. *Logico-Linguistic Papers*. London: Methuen & Co. Ltd
- Searle, J. R. (ur.) 1972. *The Philosophy of Language*. Oxford Univ. Press
- Theoria*. 3—4. 1985. Diskusija: John Searle i Karl-Otto Apel.
- Weinrich, U. W. Labov i M. I. Herzog. 1968. »Empirical foundations for a theory of language change.« u knjizi Lehman, W. P. i Y. Makiel (ur.) *Directions for Historical Linguistics*. Austin: University of Texas Press.

Dunja Jutronic-Tihomirović: LANGUAGE AND INTENTIONAL
EXPLANATION

Summary

The author looks at two dominant traditions in linguistics. On the one hand the *social* approach where language is studied and analysed in its social context and asocial tradition which turns to the individual as a source of explanation for language facts. We find a similar division in the philosophical tradition as shown in the two dominant approaches to language meaning, one under communication-intention and the other under formal or truth semantics. There are also two trends in the theory of language change, one favouring psychological explanations while in the socially based approaches the stress is put on the social components underlying language change.

Is it possible to offer an adequate explanation and an answer to the question *why* and not only *how* language changes? Four explanations are found in the relevant literature: 1. genetic, 2. functional, 3. probabilistic/statistical and 4. causal (deductive-nomological). The author tries to deal critically with the proposed explanations, offers her own under the label of *intentional* explanation of language change, and also tries to present the advantages of such an explanation. In the intentional explanation, language is not seen as an autonomous system; neither is a group of speakers the starting point of language change. The stress is put on individual intentions in communication. The argument gets support from Strawson's idea of communication-intention, then from von Wright's attempt to see intentionality not as a purely mental act but embedded in what Wittgenstein calls situation, human customs and institutions. The article rests on the belief that language, individual, and society are interrelated and that the explanation of language change should reflect this relationship in a manner that no component in this triad is deprived of its basic features.